

M
Museum Overijssel
Museum

MADOC

Tijdschrift over de Middeleeuwen

Jaargang 31 nummer 3 Najaar 2017

M
Mijn en de verhalen
van de theater

KATELL LAVÉANT, CÉCILE DE MORRÉE, ROZANNE VERSEDAAL

Spot en spel: de vrolijke feestcultuur van de Late Middeleeuwen

In 1431 vond in Atrecht een toneelwedstrijd plaats. Een van de prijzen werd uitgelooft aan de acteur die op de meest overtuigende wijze een dronkenlap zou spelen, maar tegelijkertijd waarheden over het leven zou vertellen. In Lyon, in de tweede helft van de zestiende eeuw, organiseerden gezelschappen een *charivari*, oftewel een humoristische parade, om mannen te bespotten die zich door hun vrouw lieten slaan: deze paren werden gepersifleerd door acteurs op karren, die de rol van de vrouwen speelden die hun man met keukengerei sloegen. Deze twee voorbeelden geven een goede indruk van de vele theatrale activiteiten die door vrolijke gezelschappen in de Late Middeleeuwen werden georganiseerd om op een komische manier iedereen in de stad bijeen te brengen.

Het onderzoek naar de feestcultuur en komische literatuur van de Late Middeleeuwen heeft lange tijd stil gelegen. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw zijn weliswaar enkele baanbrekende studies verschenen, onder meer over feestelijke en literaire activiteiten rond Carnaval, maar deze hebben weinig navolging gekend. De vrolijke feestcultuur van de Late Middeleeuwen staat nu opnieuw centraal in een actueel onderzoeksproject, uitgevoerd aan de Universiteit Utrecht. Dit project heeft als doel de literaire productie van de vrolijke cultuur duidelijker in kaart te brengen en haar maatschappelijke functie beter te begrijpen.¹

Vrolijke cultuur kan worden gedefinieerd als een systeem dat sociale cohesie tot stand brengt. Feestvieren stond hierbij centraal en deze vrolijke feestcultuur kwam op verschillende manieren tot uiting. Zowel individuen als groepen schreven literatuur, voerden toneelspelen op en ondernamen andere performatieve activiteiten volgens vaste rituelen, veelal rond sociale thema's zoals dronkenschap en vraatzucht, de strijd tussen vrouwen en mannen over wie de baas was, of het spanningsveld tussen

AFB. 1 De strijd tussen Carnaval en Vasten. Gravure door Frans Hogenberg, Antwerpen, 1588. Foto: Rijksmuseum, Amsterdam.

rijkdom en armoede. De metaforische strijd tussen Carnaval en Vasten, die bij uitstek hierbij aansluit, was eveneens een belangrijk thema (afb. 1). Omdat dit thema verbonden was met een specifiek moment in de jaarkalender, gold de vastenavond als bij uitstek geschikt voor vrolijke feesten in al haar vormen.

De carnavaleske vieringen werden een bron van inspiratie voor het schrijven van allerlei teksten, die als gemeenschappelijk element hebben dat zij parodie inzetten. Onder parodie wordt hier vooral een grappige nabootsing van een bepaald (literair) genre, beeld of voorwerp verstaan. In de parodie staat de wereld op zijn kop (de zogenaamde *mundus inversus*), waarbij de bestaande hiërarchie op de hak wordt genomen.² Parodiërende teksten, spelen en liederen hebben niet alleen het doel de toeschouwers of lezers te vermaken; ze dragen ook bij aan het creëren en versterken van een bepaalde groepsidentiteit. Naast de vele feesten en teksten, uitte de vrolijke feestcultuur zich in materiële voorwerpen, zoals beelden en munten.

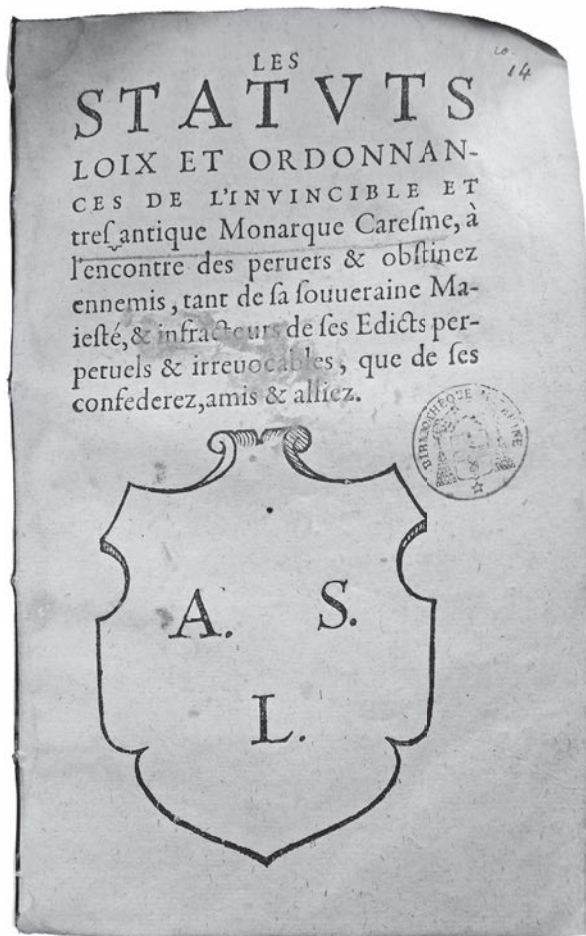
Helaas ontbreken vaak elementen waarmee we een compleet beeld van de vrolijke cultuur zouden kunnen krijgen. Meestal vermelden archiefbronnen, zoals stadsrekeningen en beraadslagingen, wel dat er geld werd uitbetaald aan vrolijke gezelschappen voor de organisatie van een feest, maar geven ze weinig details over wie de organisatoren waren of over de precieze inhoud van de toneelstukken en andere vermakelijke spektakels die werden opgevoerd.³ Laatmiddeleeuwse handschriften en vroegmoderne drukken bevatten echter wel een schat aan vrolijke teksten die mogelijk verwijzen naar vrolijke groepen die vergelijkbaar kunnen zijn geweest met de actieve gezelschappen uit de stadsrekeningen. Helaas is het meestal onmogelijk om deze teksten aan een concrete context te verbinden – met name in het geval van gedrukte boeken. Een belangrijke vraag is dan ook wat we kunnen afleiden uit de sporen van vrolijke cultuur in die teksten. Waar gaan de parodieën precies over, en voor

welk publiek en met welk doel werden zij geschreven? Twee voorbeelden uit Nederlandstalige corpora geven aanwijzingen waarmee deze vragen beantwoord kunnen worden.

Lak aan het vasten: nu is het feest!

Hoewel het woord 'parodie' in het Middelnederlands niet voorkomt, vormden parodieën in de Middeleeuwen een belangrijke vorm van vermaak tijdens feestelijke gelegenheden. Vooral exemplarische parodieën, dat wil zeggen parodieën op juridische en religieuze teksten, waren populair.⁴ Van parodieën op jaarvoorspellingen, testamenten, missen, preken, maar ook bevelschriften zijn veel voorbeelden terug te vinden. Dezelfde teksten circuleerden vaak in verschillende regio's en taalgebieden.⁵

Een voorbeeld van een vertaalde parodie op een bevelschrift, ook wel een schertsverordening, een schertsplakkaat of een spotmandement genoemd, is het Middelnederlandse *Placcaet vande Vasten*. Deze tekst komt oorspronkelijk uit het Franse taalgebied en de eerste Franse versie is bekend uit een gedrukt boek uit 1546. Het is echter waarschijnlijk dat de tekst al ouder is: veel parodieën en andere teksten behorend tot

AFB. 2 Titelpagina van een gedrukte editie (eind zestiende eeuw) van het ludieke vastenmandement (Parijs, Bibliothèque Mazarine, 41915 (14)). Foto: auteurs.

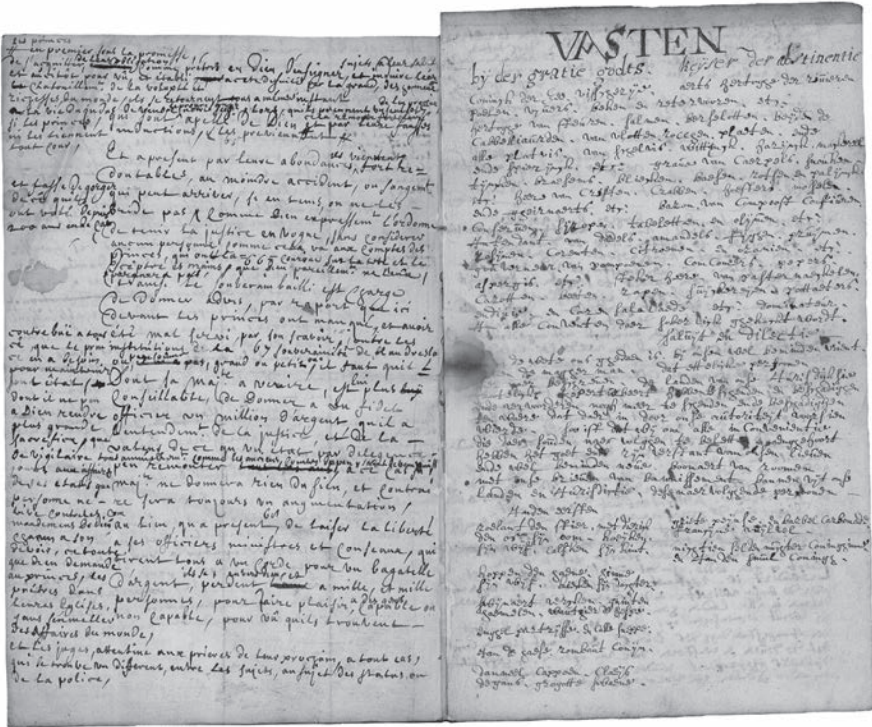
de vrolijke cultuur, teksten met een sterk performatief karakter, circuleerden eerst mondeling in verschillende varianten, voordat ze in een wat gestandaardiseerde vorm in druk verschenen (afb. 2).⁶

De Franse tekst is ook uit verschillende zestiende-eeuwse handschriften bekend, afkomstig uit de buurt van Brussel. In het Nederlandse taalgebied komt de tekst voor in almanakken vanaf het einde van de zestiende eeuw. Ook dit geeft aan dat de tekst waarschijnlijk ouder is: in almanakken drukte men over het algemeen teksten die al populair waren en die vaak al mondeling of op losse vellen circuleerden.⁷ Ook in de eeuwen die volgen blijft het *Placcaet vande Vasten* rondwaren in de Lage Landen: de tekst is meerdere keren op losse vellen (*broadsheets*) bewaard gebleven in beide talen, en hij is ook nog terug te vinden in een Gents en een Kortrijks handschrift daterend van de late zeventiende of heel vroege achttiende eeuw (afb. 3).

Het *Placcaet vande Vasten* is een parodie op het bisschoppelijke vastenmandement. Ieder jaar vaardigde de bisschop die voor een bepaalde regio verantwoordelijk was een vastenmandement uit, geldend voor de vastenperiode voorafgaand aan Pasen, waarin nauwkeurig stond beschreven wat de gelovigen uit het betreffende gebied wel en niet mochten eten. Daarnaast werden in dit soort mandementen aanwijzingen gegeven voor gebeden, liederen en andere activiteiten die pasten in de vastentijd. Overigens vastte men in de Middeleeuwen vaker dan tegenwoordig: de vastenmandementen konden ook worden uitgevaardigd voor andere vastenmomenten, die niet per definitie gerelateerd waren aan de vastenperiode voorafgaand aan Pasen.⁸

Het parodiërende bevelschrift dat hier centraal staat, is qua onderdelen precies zo opgebouwd als het traditionele bisschoppelijke mandement.⁹ Dit is een belangrijk kenmerk van de parodie: het soort tekst waarop de parodie gebaseerd is, moet nog goed te herkennen zijn om door het (lees)publiek als grappig te worden gezien. Zo wordt 'Vasten' in het *Placcaet vande Vasten* gepersonifieerd en als een schertsautoriteit neergezet, getooid met allerlei ludieke titels die verwijzen naar etenswaren die tijdens de vastenperiode voorafgaand aan Pasen geoorloofd zijn: Vasten is bijvoorbeeld 'Coninck der zeevisscherije', 'Grave van caerpels, snouken' (graaf van karpers en snoeken), en 'Intendant van dadels, amandels, fijgen' (ambtenaar, belast met de zorg voor dadels, amandelen, vijgen).¹⁰ Vervolgens wordt het echte bevel geïntroduceerd. Onverbiddelijk verbant Vasten allerlei personen uit zijn rijk, dat wordt aangeduid als de 'stadt van grooten hongher'. De verbannen figuren dragen als achternamen verschillende etenswaren en dranken die tijdens de vastenperiode niet toegestaan zijn, zoals 'Roelant den stier', 'Swijnaert vercken' (Swijnaert (het) varken) en 'Rombout conijn'. Daarnaast worden personen verbannen die gedrag vertonen dat tijdens de vastentijd niet gepast is, zoals 'Nichtien selden nuchter' (Nichtje zelden nuchter) en 'Jan den smul coningh'. Zij worden allen gedwongen het rijk van keizer Vasten te verlaten totdat het Pasen is. Het *Placcaet* sluit af als een echte, officiële ordonnantie, maar met een sterk ludieke ondertoon: 'Ghegeven in onze keijserlicke stadt van grooten hongher [...]. Onderteekent door onsen greffier, Wouter Ijdelbuijck, Vrijheere van magher maeltijt en Co.' (Gegeven in onze keizerlijke stad van grote honger [...]. Ondertekend door onze griffier, Wouter Leegbuick, baron van magere maeltijd en co.). Vanzelfsprekend heeft de klerk van Vasten een naam die past bij de vastentijd.

Wat kan de functie geweest zijn van een ludiek vastenmandement als dit? Het zijn vooral de handschriften waarin deze tekst voorkomt die daarover iets kunnen vertellen. Voor de gedrukte teksten is dit een stuk moeilijker, omdat die bestemd wa-

AFB. 3 Het Placcaet vande Vasten in Gent, Universiteitsbibliotheek, 1095. Uit: Willy Louis Braekman (zie noot 10) 303.

ren voor de markt. De drukkers en uitgevers probeerden vaak een breed, niet-regionaal publiek van lezers aan te spreken; deze boeken geven dus vooral een gestandaardiseerde versie van de tekst weer, zonder lokale verwijzingen. Uit het voornoemde Gentse handschrift zijn wel een aantal elementen af te leiden: het ludieke vastenmandement heeft hoogstwaarschijnlijk gefunctioneerd tijdens minstens een specifieke carnavalsviering die plaatsvond in de buurt van Gent. Dat laat bijvoorbeeld het gebruik van typische Gentse woorden en uitdrukkingen zien.¹¹ Daarnaast is het Placcaet vande Vasten opgeschreven samen met andere carnavaleske teksten, zoals spotnieuwsberichten.¹² Het is goed mogelijk dat de door Vasten verbannen personen in deze specifieke context verwijzen naar mensen die echt bestaan hebben en deel uitmaakten van het gezelschap waarin deze tekst werd voorgedragen. Hier speelt dus ook de strijd tussen Carnaval en Vasten een grote rol. De benoemde personen werden door dit bevelschrift van koning Vasten aangemoedigd om tijdens het carnavalsfeest vooral door te gaan met hun gedrag en eetgewoonten en de geboden niet serieus te nemen. Carnaval was het feest bij uitstek waarin de wereld om zijn kop stond en het tijdelijk lak hebben aan het bisschoppelijk vastenmandement past hier goed bij.

Inhaken, dansen, drinken en zingen

Naast parodiërende teksten vormden liederen een vast onderdeel van de laatmiddeleeuwse feestcultuur. Deze vrolijke liederen zijn meestal geen parodieën op andere

tekstgenres, zoals het vastenmandement dat is, maar ze geven wel uiting aan dezelfde thematiek. Dergelijke liederen zijn gedrukt en herdrukt tot in de achttiende eeuw in zowel Nederlandstalige als Franstalige gebieden: de thematiek rond het vasten, zoals die voorkomt in het *Placcaet*, komt bijvoorbeeld ook terug in een *Liedt op den vasten* dat is overgeleverd op een achttiende-eeuwse *broadsheet*. In dit lied is sprake van een ‘maegeren, schralen Vasten Graef’, die in de vastentijd regeert. In die periode dient er vis gegeten te worden, die echter te duur is. Het lied sluit af met het prijzen van ‘Joncker Swijnaert’, de vorst die ham, spek en worst uitdeelt.¹³

We vinden echter ook al voorbeelden van de vrolijke liedcultuur in de oudste gedrukte wereldlijke liedbundel uit de Nederlanden: het Antwerps Liedboek (1544). Dit liedboek werd in 1544 gedrukt bij Jan Roulans te Antwerpen. Het bevat 221 Middelnederlandse liederen, zonder muzieknotatie of illustraties, op alfabetische volgorde gepresenteerd. Voor zover bekend was het een van de meest omvangrijke middeleeuwse liedverzamelingen – helaas is er slechts een exemplaar van bewaard. Aangezien uit verschillende bronnen blijkt dat het liedboek minimaal vier keer herdrukt is, moet het een populaire bundel zijn geweest.¹⁴

Een voorbeeld van een uiting van de vrolijke cultuur in dit liedboek is het lied *Coppelt aen een, den nacht is lanck* (haakt de armen aan elkaar, de nacht duurt lang) (lied 17). De melodie is onbekend. Het lied opent met een aansporing, die erop wijst dat het lied bestemd is geweest om te worden gezongen of beluisterd bij een feestelijke groepsactiviteit. In de tweede en zesde regel van elk van de negen strofen wordt de blijde uitroep ‘Ey Goddanck!’ herhaald. Ook dergelijke herhalingen maken liederen geschikt voor groepsgebruik, omdat alle aanwezigen de herhaalde woorden kunnen meezingen, ook als zij de rest van de tekst niet kennen. Door eerdere onderzoekers is dit lied dan ook – terecht – aangeduid als een danslied, waarin wordt opgeroepen tot samen feestvieren. Het is echter meer dan dat: wie vanuit het perspectief van de vrolijke cultuur de tekst leest, herkent een vast complex aan motieven uit het parodische discours dat de laatmiddeleeuwse feestcultuur dirigeerde.

In het lied komt een aantal typische elementen van feestcultuur terug. Inderdaad is er met enige regelmaat sprake van dansen door een groep mensen die zich in het grootste deel van het lied manifesteert als een wij-persoon: ‘Dus moghen wi dansen, vry ende vranck’ (zo kunnen wij vrijmoedig en vrij dansen) (strofe 1).¹⁵ Dit dansen vindt plaats op een feest, dat de hele nacht duurt. Wie niet meefeest, wordt belachelijk gemaakt: ‘Si moeten al hanghen in den hanck, Ey Goddanck, Die niet en singhen en niet en springhen!’ (zij die niet zingen en springen moeten in de hanc hangen) (strofe 8). De betekenis van deze grap is helaas niet meer geheel duidelijk voor moderne lezers. Een *hanc* is een plaats waar zaken werden opgehangen, zoals in een visrokerij of in een haven, maar het is onzeker waarom de feestweigerders juist daar zouden moeten gaan hangen.

Zoals in de meeste teksten die functioneerden in de vrolijke feestcultuur van parodie en humor, portretteren de feestvierders zich als arme liederen die van het leven genieten, daarbij allerlei sociale grenzen overschrijdend. Ze zijn arm, maar zorgeloos: ‘Wel generen, druc ontberen’ (een karige kost verdienen en geen zorgen hebben) (strofe 1). Ondanks de armoede, verkwisten ze al hun geld – of wellicht zijn ze zo arm omdat ze altijd te veel uitgeven. Ze besteden het met name aan overvloedig eten en drinken: ‘Ghelt verteren en mach niet deren’ (het is niet erg al je geld uit te geven aan eten en drinken) (strofe 1), ‘brenghen, halen, volle schalen, [...] mijn daghe ic noyt be-

teren dranc en dranc!' (volle schalen (wijn) brengen en halen, ik dronk van mijn leven nooit een betere drank!) (strofe 6). Ze teren dan ook bij voorkeur op de zak van anderen: 'thooft van Malen salt al betalen' (de voorzitter van Malen zal alles betalen) (strofe 6). Een andere mogelijkheid is op de pof te kopen: 'die niet en hebben te geven, die maken screven' (zij die niet kunnen betalen, maken strepen) (strofe 5). Dit betekent dat wie niet kan betalen, met strepen laat bijhouden hoe veel hij of zij heeft geconsumeerd. Het gebrek aan geld is overigens geen belemmering voor het overvloedige drinken: 'Dat hout ons vrolijk an den dranck!' (het [laten zetten van strepen] houdt ons vrolijk aan de drank!) (strofe 5). Deze vrolijkheid wordt gerelateerd aan de vergankelijkheid van het leven. Aangezien we toch allemaal eens zullen sterven, kunnen we het er nu maar beter van nemen en vrolijk zijn, in plaats van ons door angst en ellende te laten leiden (strofe 4).

Het lied is alleen overgeleverd in het *Antwerps Liedboek* en over de herkomst ervan is helaas niets bekend. De editoren merken op dat het ingenieuze rijm wijst op een ontstaan in een rederijersmilieu.¹⁶ Andere soorten gezelschappen zijn echter ook denkbaar. De voorzitter van Malen, die voor de kosten opdraait, doet denken aan de leiders van de vele laatmiddeleeuwse vrolijke gezelschappen.¹⁷ Ook de slotstrofe van het lied doet denken aan een context van spotgilden of vrolijke groeperingen: hier wordt namelijk vermeld dat het lied voor het eerst werd gezongen door een 'ghilde'. Dit woord werd gebruikt voor een gilde, broederschap of drinkgezelschap, maar ook voor de individuele – mannelijke en vrouwelijke – leden van die groeperingen. Het woordenboek vermeldt tevens de betekenis 'verkwister', die voorkwam vanaf de latere Middeleeuwen, en die in de context van dit lied ook niet vergezocht lijkt.¹⁸ Aan dergelijke vermeldingen van de eerste zangeres of zanger kunnen echter geen historische gegevens worden ontleend omtrent de auteur, componist of gebruiker van het lied. Zogenaamde zangerstrofen vormden namelijk vaste onderdelen van het liedgenre, die in het proces van orale overlevering allerlei wijzigingen konden ondergaan en die zelfs van lied tot lied konden migreren.¹⁹

Ook de wij-personen in het lied lijken in de traditie van zottenfeesten te passen. Zij stellen zich namelijk spottend voor als inwoners van het stadje Diksmuide, die onbeschaafd, onnozel en lelijk zijn: 'Wi zijn van Dixmuyden, slecht ende ruyden, leelicke luyden' (strofe 3). Namen van bestaande of fictieve plaatsen, zoals Diksmuide en Malen, werden regelmatig verwerkt in feestelijke teksten, vaak met een spottende connotatie – zoals in het hier vermelde geval van de Diksmuidense lelijkerds – of met een utopische connotatie die vergelijkbaar is met de betekenis van de 'stadt van grooten hongher' uit het vastenmandement. Het is niet te achterhalen wat de herkomst van de plaatsnamen is, of wat er precies mee werd bedoeld. Aangezien de tekst in een populaire gedrukte bundel staat, is het wel aannemelijk dat deze namen voor het publiek betekenis hadden. Sommige namen komen zelfs in meerdere teksten voor, hoewel niet altijd met dezelfde connotatie. Lied 169 uit het *Antwerps Liedboek* – een lied over zotten die de rijke mensen bekritisieren! – vermeldt bijvoorbeeld domme mensen die in Diksmuide zijn geboren.²⁰

Voor deze en andere liedjes geldt dat ze meer betekenis krijgen wanneer ze worden beschouwd tegen de achtergrond van de vrolijke feestcultuur: het blijken niet alleen dans- en drinkliedjes te zijn, maar uitingen van een specifiek discours, waarbij dubbele betekenissen en taalspelletjes hoorden die voor de middeleeuwse gebruikers herkenbaar moeten zijn geweest – al zijn ze dat soms niet meer voor ons. Het gebruik

van deze liederen is daarom ook niet voorbehouden aan Vastenavond; ze kunnen zijn gezongen op allerlei sociale momenten door het jaar heen.

Slot

De hier aangehaalde voorbeelden laten zien hoe vrolijke cultuur kon functioneren in de context van het feest en hoe tekstuele analyse bijdraagt aan het begrip van de laatmiddeleeuwse productie en consumptie van literatuur. Door het noemen van specifieke personen en hun (eigen)aardigheden zorgde het Placcaet ervoor dat de groepsidentiteit en de sociale samenhang versterkt werden; het gebruik van de wijpersonen in het lied en de herhaling van woorden en zinnen die iedereen kon meezingen lijken hetzelfde doel te hebben gehad. Verwijzingen die eerder nietszeggend of onbegrijpelijk leken, kunnen worden ontcijferd. Deze wisselwerking tussen literaire analyse en historische contextualisering is onmisbaar voor een nieuwe blik op de laatmiddeleeuwse vrolijke cultuur en haar (tekst)producten. Vrolijke cultuur vervulde een rol die vele malen groter was dan die van uitlaatklep: zij was een bindmiddel in de samenleving, op een tegelijkertijd lichte en betekenisvolle manier.

NOTEN

- 1 *Uncovering Joyful Culture: Parodic Literature and Practices in and around the Low Countries (13th-17th centuries)*, VIDI-project van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (looptijd: 2015-2020). De in de inleiding genoemde voorbeelden komen uit de volgende bronnen: Atrecht 1431: beraadslagingen van de stad; Lyon: gedrukt verslag van een parade uit 1566, oftewel *Chevauchee de l'asne*, Lyon, Guillaume Testefort, 1566.
- 2 Voor Nederlandse studies over parodie en de omgekeerde wereld (*mundus inversus*), zie: Herman Pleij, *Het Gilde van de blauwe schuit: literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen, met een nabeschuiving van de auteur* (Amsterdam 1983) en Herman Pleij, *Dreaming of Cockaigne: Medieval Fantasies of the Perfect Life* (New York 2003). Het verbinden van mensen en het creëren van een groepsgevoel is een van de functies van parodie die Linda Hutcheon noemt in: Linda Hutcheon, *A Theory of Parody: The Teachings of Twentieth-Century Art Forms* (Chicago 1985) 43 e.v.
- 3 Anne-Laure van Bruaene, *Om Beters Wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2008) 29-41; Katell Lavéant, 'The joyful companies of the French-speaking cities and towns of the Southern Netherlands and their dramatic culture (fifteenth-sixteenth centuries)', in: A. van Dixhoorn en S. Speakman Sutch (red.), *The Reach of the Republic of Letters: Literary and Learned Societies in Late Medieval and Early Modern Europe* (Leiden 2008) 79-118.
- 4 Herman Pleij, 'Materiaal voor een interpretatie van het gedicht over de Blauwe Schuit (1413?) II', *Spektator* 1 (1971/1972) 201; J.A. Yunk, 'The Two Faces of Parody', *Iowa English Yearbook* 8 (1963) 36-37.
- 5 Het Placcaet vande Vasten is hiervan een voorbeeld. Zie ook: Karel Bostoën, 'Mijn Heer den Vasten: een schertsoverheid en zijn plakaten', in: *De Letter doet de Geest leven. Bundel opstellen aangeboden aan Max de Haan bij zijn afscheid van de Rijksuniversiteit te Leiden*, Publicaties van de Vakgroep Nederlandse Taal-Letterkunde Leiden (1980) 138-171.
- 6 Dit beschrijft Sander Gilman bijvoorbeeld voor spotsermoenen. Zie: Sander L. Gilman, *The Parodic Sermon in European Perspective. Aspects of Liturgical Parody from the Middle Ages to the Twentieth Century* (Wiesbaden 1974) 91-92.
- 7 Jeroen Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: De almanak als lectuur en handelswaar* (Zutphen 2011) 31.

- 8 Geertruida de Moor, *Verborgen en geborgen: het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574)* (Hilversum 1994) 202.
- 9 Voor een overzicht van deze elementen, zie: Arnoud-Jan Bijsterveld, H.B. Teunis, en Andrew Wareham, *Negotiating Secular and Ecclesiastical Power: Western Europe in the Central Middle Ages* (Turnhout 1999) 20-30.
- 10 Voor citaten wordt gebruik gemaakt van de tekst, zoals te vinden in de volledige transcriptie van dit deel van handschrift Gent, Universiteitsbibliotheek, 1095 in Willy Louis Braekman, *Spel en kwel in vroeger tijd* (Gent 1992) 304-306.
- 11 Enkele voorbeelden van typisch Gentse woorden in deze tekst: 'berselotten' (engelhaai), 'cooren salalaede' (Gents dialectwoord voor veldsla), 'Vien' (afkorting van Livien, een typisch Gentse voornaam), 'peijnse' (pens, worst). Zie ook: Paul Huys, 'Een originele 'Vasten-Oorkonde' uit 1733', *Kring voor geschiedenis en kunst van Deinze en de Leiestreek*. Contactblad 18 (1998) 2269-2270.
- 12 Braekman (zie noot 10) 311-313.
- 13 Een afbeelding van de broadsheet (Oudenaarde, Stadsarchief, 36), met een transcriptie, is te vinden in Willy Braekman, *Hier heb ik weer wat nieuws in d'hand. Marktliederen, rolzangers en volkse poëzie van weleer* (Gent 1990) 436-439.
- 14 Het Antwerps liedboek, ed. D. van der Poel, D. Geirnaert, H. Joldersma, J. Oosterman en L.P. Grijp (Tiel 2004) II, 9.
- 15 In twee van de negen strofen is in plaats van de 'wij' een 'ik'-persoon aan het woord (strofe 7, 8).
- 16 Het Antwerps liedboek (zie noot 14) II, 78-80.
- 17 Meer informatie over deze gezelschappen en hun leiders is te vinden in Lavéant (zie noot 3).
- 18 MNW - Middelnederlands Woordenboek (Instituut voor Nederlandse Lexicologie): <http://gtb.inl.nl/?owner=MNW>, gezien 1 juli 2017. Zie lemma 'gilde'. De editoren van het Antwerps Liedboek vertalen het woord 'ghilde' in de slotstrofe van lied 17 met 'hoertje, drinkezuster'. De eerste van beide betekenissen hebben wij echter niet in het Middelnederlands woordenboek kunnen terugvinden.
- 19 Het Antwerps liedboek (zie noot 14) II, 14-20.
- 20 Zie voor een bespreking van lied 169: Het Antwerps liedboek (zie noot 14) II, 382-383. Ook dit lied kan volgens de editoren op grond van het ingewikkelde rijmschema met de rederijkers in verband worden gebracht. Dit is inderdaad goed denkbaar, aangezien de meeste rederijkerskamers ook een vaste zot kenden, die zotte gedichten voordroeg en daarbij soms ook actuele gebeurtenissen bekritiseerde.

Wilma Keesman, *De eindeloze stad*. Troje en Trojaanse oorsprongsmythen in de (laat)middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden. (MSB 159), 752 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 978-90-8704-553-1, € 49,-

Als moederstad van Rome en het Romeinse Rijk had Troje een unieke positie in de wereldgeschiedenis. Vele volkeren, dynastieën en steden verbonden hun oorsprong ermee, ter onderbouwing van status en machtsaanspraken.

Maarten Müller, *Misdad en straf in een Hollandse stad: Haarlem, 1245-1615*. (Haerlem Reeks 19), 164 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 978-90-8704-696-5, € 19,-

Op basis van het stadsrecht, de vonnissen van de schepenbank en de rekeningen van de schouten beschrijft Maarten Müller hoe er in Haarlem in de periode 1245-1615 werd omgegaan met verschillende vormen van criminaliteit.

Johanna Maria van Winter, *Middelieeuwers in drievoud: hun woonplaats, verwantschap en voeding*. (MSB 167), 470 blz., ingenaaid, geïllustreerd (deels kleur), ISBN 978-90-8704-670-5, € 39,-

Deze bundel bevat 29 artikelen die Marietje van Winter de afgelopen 10 jaar heeft gepubliceerd in diverse bundels en tijdschriften. Ze bestrijken de drie terreinen waar zij al vijftig jaar onderzoek naar doet: topografie, adel en voeding.

UITGEVERIJ VERLOREN

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
tel. 035-6859856, fax 035-6836557
www.verloren.nl • bestel@verloren.nl